

ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΜΕ ΖΩΑ

ΤΟΥ Κ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ
 'Αναπλ. Καθηγητού του Πανεπιστημίου 'Αθηνών

...καί φυλάσσειν αὐτόν

Ἄνεξιτηλη παραμένει σὰ μάτια μας ἡ εἰκόνα τῆς ἀλεπουδίτσας στήν τηλεόραση, πού ἀμήχανη, περικυκλωμένη ἀπό τίς φλόγες, προσπαθοῦσε νά ξεφύγει καί νά σωθεῖ ἀπό τή φωτιά. Στούς θλιβεροὺς ἀπολογισμοὺς τῶν τελευταίων πυρκαγιῶν ἐγγράφονται καί οἱ ἀπώλειες μεγάλου μέρους τῆς πανίδος τῶν περιοχῶν πού πυρπολήθηκαν. Ἡ «ἐλείμων καρδιά» μας ὀδυνᾶται μπροστά στή θέα αὐτῆς τῆς καταστροφῆς πού ἀντανάκλα τὴν σκληροκαρδίαν ἡμῶν.

Ἄ Τζῶν Χιούστον ὡς Νῶε.

«Τὸ Δέντρο», τεύχος 35, Χριστούγεννα '87, σ. 122.

Ἄγτι σὰν ἄλλοι Νῶε νά φροντίσουμε νά περισώσουμε τὰ ζῶα, δὲν ἀφήνουμε οὔτε τὴ στοιχειώδη ζυλεια γιὰ νά κατασκευαστεῖ μία Κιβωτός.

Ἡ καταστροφή στὸν πόλεμο τοῦ Κόλπου μᾶς προέκισε μὲ εἰκόνας φρίκης ἀπὸ τὴν τύχη ἔλου τοῦ ζωϊκοῦ βασιλείου. Ὁ ἄνθρωπος κυρίαρχος καί κραταιὸς ξέ-

καταξίωση τῆς δημιουργίας τοῦ Θεοῦ. Ὁ κόσμος θὰ δοξολογεῖ ἀενάως τὸν Θεὸν καί ἡ δοξολογία του θὰ εἶναι «δομὴ εὐωδίας πνευματικῆς».

Αὐτὸν τὸν εὐλογημένο κόσμο, ὁ ἄνθρωπος θὰ τὸν προσφέρει στὸν Δημιουργὸ ὡς Εὐχαριστία: «Τὰ σὰ ἐν τῶν σῶν Σοὶ προσφέραμεν, κατὰ πάντα καί διὰ πάντα» (Εὐχὴ Λειτουργίας Ἰωάννου Χρυσόστομου).

376

χασε τὴν ἀρχαία ἐντολὴ νά εἶναι φύλακας καί προστάτης τους. Ἐέχασε τὴ στιγμή πού ὁ ἴδιος ἔδινε ὀνόματα καί ἔμπαινε σὲ προσωπικὴ σχέση μαζί τους. Ἐέχασε αὐτὸ πού μιὰ ἀρχαία ρῆση ἰσχυρίζεταν γιὰ τὰ πουλιά: «τ' ὄνομά σας εἶναι γραμμμένο στήν παλάμη τοῦ Θεοῦ».

«Καί ἐκάλεσεν Ἀδὰμ ὀνόματα πᾶσι τοῖς κτήνεσι καί πᾶσι τοῖς πεπεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ καί πᾶσι τοῖς θηρίοις τοῦ ἀγροῦ» (Γένεση 6' 20). Τοιχογραφία Ἰ. Μ. Ἁγίου Ἰωάννου Μακρυνοῦ Μεγάρων.

Δὲν εἶναι λοιπὸν τυχαῖο ὅτι οἱ Ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας μας προσπάθησαν νά ἐπανέυρουν αὐτὴ τὴ σχέση μὲ τὰ ζῶα καί ἰδιαίτερα μὲ τ' ἀγρία ζῶα καί τὰ θηρία. Ν' ἀποκαταστήσουν τὴ διαταραχθεῖσα σχέση τῆς ἀπειθείας καί τῆς ἀποστασίας πού ὀφειλόταν στήν ἀρνηση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ Θεό.

Ἐὰν ἡ δυτικὴ παράδοση μᾶς ἔχει παραδώσει τὴν εὐαισθησία τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου τῆς Ἀσσίζης πρὸς τὰ ζῶα καί τὸ κήρυγμά του πρὸς τὰ πουλιά, τὸ ἀνατολικὸ ἀγιολόγιο καταγραμμμένο στὰ συναξάρια τῶν Μηναιῶν μᾶς ἔχει συνηθίσει σὲ θαυμαστὲς ἱστορίες γιὰ ζῶα καί μὲ ζῶα¹.

Ἡ γέννηση τοῦ Σωτήρα μας, μὴ τὸ ξεχνᾶμε, ἔγινε στὴ φιλόξενη φάτνη τῶν ἀλόγων ὄπου ἡ παναγία

Μητέρα Του «ἀνέκλινε αὐτόν, διότι οὐκ ἦν αὐτοῖς τόπος ἐν τῷ καταλύματι» (Λουκᾶ α' 7). Ἐξάλλου «ποῖ μὲν εἰς ἀγραυλοῦντες καὶ φυλάσσοντες φυλακὰς τῆς νυκτὸς ἐπὶ τὴν ποίμνην αὐτῶν» (στίχος 8) δέχτηκαν τὸ χαρούμενο ἄγγελμα καὶ ἁ λ ι ε ῖ ς ἦσαν ἐκεῖνοι ποὺ δέχτηκαν νὰ τὸ διαμηνύσουν στὰ πέρατα τῆς Οἰκουμένης. Ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς ἄλλωστε χαρακτηρίζεται ὡς ἄμηνός καὶ συγχρόνως ὡς Κ α λ ὀ ς Π ο ῖ μ ἦ ν καὶ θεοσὸς λογικῶν προβάτων. Δὲν εἶναι ἄλλωστε τυχαῖο ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἡ μία Π ο ῖ μ ἦ ν καὶ ὡς Π ο ῖ μ α ν τ ι κ ῆ ὀρίζεται ἡ τέχνη καὶ ἡ ἐπιστήμη, ποὺ ἔχει νὰ κάνει μὲ τὴ συνέχιση τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Κυρίου μας στὸν κόσμον.

Φιλανθρωπία καὶ ζωοφιλία εἶναι μεταξὺ ἄλλων δύο πτυχές τῆς «ἐλεήμονος καρδίας» ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνω καὶ ποὺ ἐκτείνεται πρὸς ὅλα τὰ πλάσματα τῆς Δημιουργίας. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἀβθᾶ Ἰσαὰκ τὸ Σύρο ποὺ ἐπεκτείνει τὸ «ἔλεος» ἀκόμα καὶ πρὸς τοὺς δαίμονες² ἔχουμε τὴ χαρακτηριστικὴ περίπτωσή τοῦ Ὁσίου Πατρὸς ἡμῶν Ἰλαρίωνος τοῦ Νέου ἡγουμένου τῆς Μονῆς τῶν Δαλμάτων, ὁ ὁποῖος «οὐ μόνον γὰρ ἐπὶ ψυχῶν λογικῶν τὴν συμπάθειαν ἐπεδείκνυτο, ἀλλ' ἤδη καὶ ἐπὶ ἀλόγων καὶ ἀψύχων καὶ ἀναισθητῶν τ ὀ σ υ μ π α θ ῆ ς ἐπεδείξατο» (ἡ μνήμη του τιμᾶται στὶς 6 Ἰουνίου).

Τὸ κατ' εἰκόνα φυλάξας

Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι α ἰ τ ῖ α αὐτῆς τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν σχέσεων ἦταν ἡ τήρηση ἐκ μέρους τῶν Ἀγίων τοῦ «κατ' εἰκόνα». Ἀναφερόμαστε συγκεκριμένα στὴν περίπτωσή τοῦ Ὁσίου Πατρὸς ἡμῶν Κόπριος (24 Σεπτεμβρίου), λίαν ἀγαπητοῦ στὸν μεγάλο Θεοδόσιο, γιὰ τὸν ὁποῖο τὸ συναξάρι του λέγει, ὅτι «τὸ κατ' εἰκόνα φυλάξας, τὰ θηρία ὑπέταξεν». Μάλιστα δὲ χρησιμοποίησε καὶ παιδαγωγικὸ τρόπο ἀπέναντί τους, ὅπως συνέβη μὲ μία ἀρκούδα ποὺ τραυμάτισε στὸν μηρὸ τὸ γαϊδούρι τοῦ Ἀγίου μὲ τὸ ὁποῖο μετέφερε ξύλα. Μὲ τὴν εὐχὴ τοῦ μεγάλου Θεοδοσίου ὑποτάχθηκε ἡ ἀρκούδα στὸν Κόπρι «καὶ διεκόμεζε τὰ ξύλα» τὴν ἀνάγκη φιλοτιμίαν ποιουμένη... μέχρις ὅτου ἰαθεῖ τὸ ζῶο τοῦ Ἀγίου.

Ἡ αἰτία τῆς ὑποταγῆς διαφαίνεται καὶ στὸ ἀπόσπασμα τοῦ συναξαρίου τοῦ Ὁσίου Ἀνίνα τοῦ Θαυματουργοῦ (16 Μαρτίου). «Καὶ ὑποτάξας τὰ πάθη τῆς σαρκός, ἐδέξατο, ὡς ἔοικεν, ἀντιμισθίαν, τὴν τῶν ἀγρίων θηρίων ὑποταγήν, ὅθεν καὶ δύο λέοντες ἠκολούθουν αὐτῷ πανταχοῦ».

Δὲν εἶναι λίγες οἱ περιπτώσεις ποὺ οἱ Ἅγιοι πιεζόμενοι ἐγκαταλείπουν τὴν πόλη, ἀναχωροῦν εἰς ἄβα-

τον τόπον καὶ «οἰκοῦν μετὰ τῶν θηρίων» (Ὁσιος Λουκᾶς, 6 Νοεμβρίου) ἢ τρέφουν τὰ λιονταράκια ποὺ θρῖσκουν στὸ σπήλαιο μὲ τὴν λέαιναν νεκρὰν «μὴ εὐρίσκοντα θηλάσαι» καὶ τὰ χαρακτηρίζουν ὡς «παιδία» (Ὁσιος Μακάριος ὁ Ρωμαῖος, 23 Ὀκτωβρίου). Ἡ ὅπως ἀναφέρει ὁ Ὁσιος Ἰωάννης τῆς Κλίμακος γιὰ κάποιον Στέφανο, ποὺ ἔτρεφε μὲ τὰ ἴδια του τὰ χέρια μιὰ λεοπάρδαλη στὴν ἔρημο («Κλίμαξ», Λόγος Ζ', παράγραφος γ').

Χαρακτηριστικὸ ἀκόμη εἶναι καὶ αὐτὸ ποὺ λέγεται γιὰ τὸν Ἅγιο Ἰερομάρτυρα Ἐλευθέριο (15 Δεκεμβρίου), ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν θαυματουργικὴ λύση τῶν δεσμῶν του ἀπὸ ἀγγέλους «εἰς ὄρος ὑψηλὸν καθίσταται, ἐνθα ἦν μετὰ τῶν ἀγρίων ζῶων συνδιαιωόμενος, καὶ ἐξημεροῦντο, τὰ τοῦ Θεοῦ λόγια διεξιόντος αὐτοῦ». Ὁ Ἅγιος ἐξημέρωνε τὰ ἄγρια ζῶα ἀφηγούμενος τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ.

Αὐτὸ δὲν σημαίνει βέβαια ὅτι ἡ συνοίκησις γινόταν ἐπὶ μονίμου βάσεως. Ἐὰν τὰ εὕρισκαν ἐν τῷ καταλύματι τὰ ἀντιμετώπιζαν ἄτρομα «ὡς ἄλλοι ἀναφανέντες Δαυὶδ ἐν τῷ λάκκῳ τῶν λεόντων ποτέ». Ὅπως μάλιστα ἀναφέρουν γιὰ τὸν Ὁσιον Ἀρσένιον ἐν Λάτρῳ (13 Δεκεμβρίου) «ποιήσας ἐκ ποδῶν τὰ θηρία, τὴν τούτων τρώγλην φροντιστήριον ψυχῶν κατεσκεύασε».

Παρεμβάσεις

Οἱ Ἅγιοι ἀσφαλῶς παρεμβαίνουν ὅταν θηρία ἢ ὄφεις δρῶν καταστροφικὰ ἐναντίον τῶν ἀνθρώπων ἐπηρεαζόμενοι ὑπὸ τῶν δαιμόνων. Οἱ ἱστορίες εἶναι ἀπειρες. Ἀναφερόμαστε σὲ θαῦμα τοῦ Ἀγίου Μοδέστου, Ἀρχιεπισκόπου Ἱεροσολύμων (16 Δεκεμβρίου). Τὸ συναξάρι του διηγεῖται:

«Ἀνδρὸς πολυκτῆμονος ἔθνησε τὰ ζῶα, τῆς πηγῆς ὑπὸ ὄφews φαρμακευθείσης ἐπηρεία τοῦ δαίμονος ἐν ἧ ἐποτίζοντο». Ὁ Ἅγιος ἐπενέβη: καὶ «τὰ ζῶα ἀνέστησε, τὸν ὄφιν ἐνέκρωσε, τὸν δαίμονα ὀφθῆναι τοῖς παροῦσι ὡς κύνα ἐποίησε, τὸ φοβερὸν ἐπομνύμενον ὄνομα τοῦ Θεοῦ μὴ πλησιάσαι ποτέ, ἐνθα τὸ τοῦ Ἀγίου ὄνομα ἐπικέκληται».

Ἀπήχηση αὐτῆς τῆς ἐπικλήσεως βλέπουμε καὶ στὴν Εὐχὴ εἰς κτήνη τοῦ Ἀγίου Μοδέστου, ὁ ὁποῖος καὶ θεωρεῖται προστάτης τῶν παραγωγικῶν ζῶων. Τὴν ἴδια ἐπικλήση ἐπικαλοῦνται καὶ οἱ προσφεύγοντες στὸν Ἅγιο Μεγαλομάρτυρα Μάμαντα (2 Σεπτεμβρίου) μὲ τὴν σχετικὴ Εὐχὴ του εἰς κτήνη. Τὸ Εὐχολόγιο τῆς Ἐκκλησίας μας ἀναφέρει καὶ δύο ἄλλες εὐχές: Εἰς τὸ εὐλογῆσαι ποίμνην καὶ Εἰς νόσον βοῶν. Ἀναφέρουμε μάλιστα ὅτι τελευταία ἀναγνώσθη καὶ εἰδικὴ εὐχὴ

για τους ζωόφιλους σε έκδήλωση της 'Ι. Μητροπόλεως Δημητριάδος³.

Σκευή διαποιμάνσεως

Τά ζώα χρησιμοποιούνται πολλάκις και για «ποιμαντικούς» σκοπούς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα στην 'Αγία Γραφή ή όνος του Βαλαάμ ('Αριθμοί κβ' 21-36). Σε διήγηση για τὰ θαύματα του 'Αγίου Μεγαλομάρτυρος Μηνά (11 Νοεμβρίου) αναφέρεται με την επίκληση του 'Αγίου παρεμπόδιση αίσχρῶς μίξεως με την παρέμβαση του ἵππου του επιχειροῦντος τὸν διασμό. Πολλές φορές τὰ ζώα προστατεύουν τὰ οικήματα μοναχῶν ὅπως συνέβη στην περίπτωση του 'Οσίου 'Ιωάννου 'Επισκόπου Κολωνίας (3 Δεκεμβρίου). Οἱ Πέρσες κατὰστροφαν τὰ ἐν τῇ ἐρήμῳ κελλία τῶν μοναχῶν «ἀφίκοντο καὶ ἐπὶ τὸ κελλίον τοῦ ὁσίου τὸ αὐτὸ ποιῆσαι· λέων δὲ φανείσ παρ' ἐλπίδα καὶ τοὺς θαρδάρους διώξας, τὴν κέλλαν ἀβλαβῆ διετήρησεν».

'Όταν ὄνειρεύεσαι με τοὺς 'Αγίους...

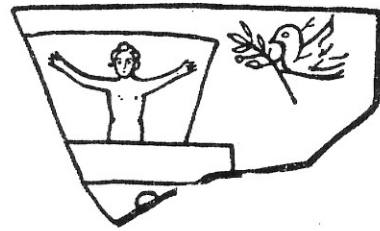
'Αποκορύφωμα θετικῆς παρεμβάσεως ἀγρίων θηρίων θεωρεῖται ἡ μὴ ἐκτέλεση ἐκ μέρους των τῶν προσταγμάτων τῶν δημίων γιὰ τὴν κατακρεοῦργηση Μαρτύρων καὶ ἡ με σεβασμὸ καὶ στοργῆ θεραπεία τους. Παράδειγμα πού μοῦ ἔκανε τρομερῆ ἐντύπωση καὶ πού μοῦ κάνει πάντα ὅταν μελετῶ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ 'Αγίου 'Ιερομάρτυρος 'Αλεξάνδρου 'Αρχιεπισκόπου 'Ιεροσολύμων ὁ ὁποῖος ἐμαρτύρησε στὸ διωγμὸ τοῦ Δεκίου (12 Δεκεμβρίου). 'Ο ἄρχων τῆς Καισαρείας «ὕπὸ θηρῶν θρωθῆναι ζῶντα καταδικάζει (τὸν 'Αγιο) ὁ δειλαιο». Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἐκπληκτικὸ.

«Διαφόρων θηρίων κατ' αὐτοῦ ἀπολυθέντων, τὰ μὲν προσκυνοῦντα, ὡς διὰ τῆς τῶν κεφαλῶν αὐτῶν κατακλίσεως ἐφαίνοντο, εἰς τὰς ἑαυτῶν ἀπεχώρου γαλεάγρας· τὰ δὲ κυλινδούμενα ἐπὶ τὴν γῆν κατεφίλου τοὺς πόδας αὐτοῦ· τὰ δὲ τὰς τραυματισθείσας αὐτοῦ σάρκας ταῖς γλώσσας ἀπέλειχον. 'Ο δὲ μέγας 'Αρχιερεύς, τῷ Θεῷ εὐχαριστήσας ἀπέπητῃ πρὸς Κύριον, τὸ σῶμα ἀβλαβὲς καταλιπὼν ἐν τῇ γῆ».

Θὰ μπορούσαμε ν' αναφέρουμε ἀπειρες διηγήσεις με ζώα καὶ 'Αγίους, νὰ μιλήσουμε γιὰ τὴν παραδειγματικὴ ἀποκατάσταση τῶν σχέσεων μεταξύ τους, δειγμα μεγίστης ἀξίας σὲ μιὰ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ἔλες οἱ σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου ἔχουν διαταραχτεῖ. Σχέσεις ἀνθρώπου με ἀνθρώπο, ἀνθρώπου με τὸν ἑαυτό του, με τὴ φύση, τὰ ζώα, τὰ δέντρα, τὸν ἀέρα, τὸ νερό, τὴ γῆ, τὴ φωτιά. Οἱ ἅγιοι πραγματώνουν τὸ πιὸ τρελλὸ «ὄνειρο» ἐκείνου τοῦ «γελοίου» ντοστογιεφσκικοῦ ἥρωα γιὰ ἐπάνοδο σὲ μιὰ παραδεισιακὴ κατάστα-

ση μετὰ τὴ σκληρὴ ἐμπειρία τῆς διαταραχῆς κάθε σχέσεως⁴.

Μόνο σὺν ὄνειρο φαντάζει μιὰ τέτοια ἀποκατάσταση. 'Η ποιότητα ὅμως τῶν ὄνειρων μας προδικάζει καὶ τὴ δικὴ μας ποιότητα. 'Η φράση «πές μου τί ὄνειρα κάνεις γιὰ νὰ σοῦ πῶ ποιὸς εἶσαι» θὰ ἦταν τελικὰ ἡ φράση - κλειδί γιὰ νὰ μᾶς ἀνοίξει τὴν κλειστὴ πόρτα τοῦ μέλλοντος σὲ μιὰ προοπτικὴ ἐπιδιώσεως. 'Όταν ὄνειρεύεσαι με τοὺς 'Αγίους, ὄνειρεύεσαι πρὸς τὴ σωστὴ κατεύθυνση. Εἶναι καιρός, ὁ ἀνθρώπος, στοιχῶντας στὸ παράδειγμα τῶν 'Αγίων, ν' ἀφήσει τόπο στὸ κατάλυμα Κόσμος καὶ γιὰ τὰ ἄλλα δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ. Πρέπει νὰ προσέξουμε γιὰ νὰ ἔχουμε· σὲ λίγο ὑπάρχει κίνδυνος νὰ βρεθοῦμε ἔρημοι καὶ μόνοι στὸν πλανήτη Γῆ. Μὴ γένοιτο!

1. 'Ο τίτλος τοῦ ἀρθρου μας εἶναι δανεισμένος ἀπὸ τὸ ὁμώνυμο ἀφιέρωμα τοῦ περιοδικοῦ «Τὸ Δέντρο»: «'Ιστορίες» με ζώα (τεῦχος 35, Χριστούγεννα '87), ἑνας τόμος με λογοτεχνικὰ κείμενα ἀναφερόμενα στὰ ζώα. Τὰ ἀποσπάσματα τῶν συναξαριῶν στὸ κείμενό μας προέρχονται ἀπὸ τὴν ἔκδοση τῶν Μηναιῶν στὴ συλλογὴ 'Εκκλησιαστικὴ Βιβλιοθήκη τοῦ «Φωτός».

2. «'Ηρωτήθη τί εἶναι καρδιά ἐλεήμων; Καὶ εἶπε· Καρδιά ἐλεήμων εἶναι καθὼς καρδίας ὑπὲρ πάσης τῆς κτίσεως, ἦγουν ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῶν ὄρνέων, καὶ τῶν ζῶων, καὶ τῶν δαιμόνων, καὶ ὑπὲρ παντὸς κτίσματος» (Λόγος ΠΑ').

3. Βλ. «Πληροφόρηση» τεῦχος Νοεμβρίου 1988. 'Η ἀντιπόκριση μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ περιεκτικὴ ἐσχὴ θὰ ἀπεστέλλετο μερὶμνη τῆς Προόδου τοῦ Συλλόγου Ζωοφίλων Βόλου πρὸς τὴ διεθνή ἔνωση ὡς ὑπόδειγμα πρὸς μίμηση.

4. 'Η «φανταστικὴ ἀφήγηση» ὅπως τὴν χαρακτηρίζει ὁ ἴδιος ὁ Ντοστογιέφσκι, ἔχει κανονικὰ τὴ θέση της στὸ 'Η μερολόγιο ἐνὸς συγγραφέα. «Τὸ ὄνειρο ἐνὸς γελοίου ἀνθρώπου» ὅπως ἐπιγράφεται αὐτὸ τὸ διήγημα ἢ ἀφήγηση δὲν ἔχει νὰ κάνει με μιὰ γελοιοτητα τοῦ ὑποκειμένου πού ὄνειρεύεται. Τὸ περιεχόμενο τοῦ ὄνειρου (παραδεισιακὴ κατάσταση καὶ ἀποκατάσταση) εἶναι δυνατό νὰ προκαλέσει τὸν γέλωτα ἢ τὸ μειδίαμα, σὺν κάτῃ ἀπίστευτο, παράξενο καὶ ἀσυνήθιστο. Περιέχει κάτῃ τὸ «σαλδὸν» καὶ προδίδει μιὰ «σαλότητα» στὴν πιὸ εὐτυχῆ στιγμὴ τῆς Παραδόσεως. Τὸ ὄνειρο ἐγγίζει τὸ ἀπιαστὸ ἔνορᾶ, διορᾶ. Τὴν ἀντίληψη τοῦ Ντοστογιέφσκι γιὰ τὴν κτίση πού «συστενάζει καὶ συνωδίνει» ἐξαιτίας τῆς ἁμαρτίας τοῦ ἀνθρώπου βλ. στίς σ. 188 - 192 τῆς ὑφηγεσίας τοῦ Καθηγητοῦ Μιχ. Κ. Μακράκη, 'Η λυτρωτικὴ δύναμη τοῦ πόνου στὴ ζωὴ καὶ στὸ ἔργο τοῦ Φιοντόρ Ντοστογιέφσκι, 'Αθήνα 1984 ('Εκδ. 'Αποστολικῆς Διοκονίας).